

СПІВАЦЬКИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ: СУТНІСТЬ І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ефективним засобом музичного виховання є хоровий спів, який сприяє всебічному розвитку учнів, породжує в їхній уяві різні асоціації, пробуджує образи, навіяні красою музики. Хоровий спів дає змогу дитині виражати свої почуття й переживання, своє ставлення до змісту пісні. У процесі хорового співу можна розвинути в учнів не лише вокальні навички та музичні здібності, а й увагу, пам'ять, мислення, сприйняття, уяву, творчу активність.

На наш погляд, у методиці співацького навчання дітей доцільно використовувати взаємозв'язок співу й мовлення. Вивчення та аналіз науково-методичної літератури засвідчили, що в методиці музичної освіти дітей наявні окремі рекомендації стосовно використання мовленнєвої діяльності під час навчання співу. Але питання співацького розвитку дітей розроблені ще недостатньо.

Виходячи з цього, метою нашого дослідження було визначити сутність співацького розвитку, його критерії й показники та розробити можливі шляхи його вдосконалення, засновані на взаємозв'язку з мовленнєвим розвитком дітей.

Об'єкт дослідження – співацька діяльність молодших школярів, предмет – співацький розвиток дітей та методи його вдосконалення на уроках музики.

В основу нашого дослідження покладене таке припущення: одним із шляхів удосконалення співацького розвитку молодших школярів може бути активізація їхнього мовленнєвого розвитку, якщо звертати особливу увагу на інтонаційну виразність мовлення.

Питання розвитку людської особистості вивчали відомі психологи (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та інші). Характеристику психічного розвитку особистості дав Г. С. Костюк, розробивши принцип розвитку, згідно з яким розвиток людської особистості – це безперервний процес, що виявляється в кількісних та якісних змінах людської істоти. Кількісні зміни, тобто збільшення одних і зменшення інших її ознак, зумовлюють виникнення якісно нових і знищення старих психічних властивостей.

Виходячи із сутності поняття „розвиток”, звернемо увагу на пізнавальний розвиток дітей. Як відомо з психології, до пізнавальних процесів відносяться такі психічні процеси, як сприйняття, мислення, пам'ять, уява тощо. На нашу думку, ці психічні процеси нерозривно пов'язані як з мовленнєвим, так і зі співацьким розвитком дітей. Ми виділяємо також емоції, оскільки емоційна сфера має велике значення в будь-якій діяльності людини. Значення мають і музичні здібності, якот: звуковисотний слух, чуття ритму, чуття ладу, внутрішній слух і т. ін.

Питання мовленнєвого розвитку дітей детально розроблені в статті академіка А. М. Богуш „Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації”. Характеристика мовленнєвого розвитку дітей здійснена нею через поняття „мовленнєва компетентність”. На думку автора, мовленнєва компетентність – це вміння адекватно й доречно користуватися мовленням у конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовленнєві, так і позамовленнєві (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності. Виділено такі види художньо-мовленнєвої діяльності: когнітивний, виразно-емоційний, поетично-емоційний, оцінно-етичний, теат-

рально-ігровий [2]. Усі види мовленнєвої компетентності ґрунтуються на згаданих вище психічних процесах.

Оскільки спів є художньою діяльністю, ми вважаємо можливим і доцільним екстраполювати деякі положення теорії мовленнєвого розвитку дітей у галузь співацької діяльності. На наш погляд, співацький розвиток дітей виявляється в умінні адекватно здійснювати співацьку діяльність у конкретних ситуаціях, використовуючи для цього як співацькі, так і неспівацькі (міміка, жести) засоби виразності.

Основними компонентами співацького розвитку дітей можна вважати когнітивний, фонетичний, емоційний та оцінний.

Когнітивний компонент свідчить про наявність у дітей знань щодо особливостей дитячого голосу та його охорони, щодо правил співу та здатності впізнавати вивчену пісню за її уривком, прочитати й пояснити літературний текст пісні. Фонетичний компонент передбачає правильну вимову всіх звуків і звукосполучень під час співу відповідно до орфоепічних норм, чітку дикцію. Емоційний компонент проявляється в адекватному використанні інтонаційних засобів діяльності під час співу (темп, тембр, динаміка), виразному виконанні певної ролі у процесі інсценування пісні. Оцінний компонент передбачає вміння оцінювати пісню в цілому та її художні образи, а також спів ровесників.

Таким чином, співацький розвиток – це безупинний процес удосконалення співацької діяльності, зумовлений розвитком психічних процесів, емоційної сфери, музичних здібностей і підкріпленій формуванням співацьких навичок.

Порівнюючи мовленнєвий і співацький розвиток, ми можемо знайти між ними деякі схожі риси.

1. Як мовленнєвий, так і співацький розвиток – це процеси вдосконалення певної діяльності.

2. Як мовленнєва, так і співацька діяльність здійснюються за допомогою голосу.

3. Як мовленнєвий, так і співацький розвиток зумовлені розвитком психічних процесів, емоційної сфери, здібностей та підкріплюються формуванням відповідних навичок.

4. Існує тісний взаємозв'язок як між внутрішнім і зовнішнім мовленням, так і між внутрішнім слухом і зовнішнім відтворенням музики.

5. Для обох видів діяльності важливим є музичний слух, оскільки в широкому значенні він є синтетичною здібністю людини.

Зазначимо й основні відмінності співацького та мовленнєвого розвитку:

1. Співацький розвиток передбачає більш точне слухове відчуття та відтворення голосом висотних і ритмічних співвідношень звуків.

2. Співацька діяльність – це діяльність художня, а мовленнєва діяльність не завжди буває художньою.

3. Для більшості людей співацька діяльність є менш звичною, ніж мовленнєва, тому потребує більш цілеспрямованої методики навчання.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що теоретичні аспекти як мовлення, так і співу розроблені досить детально. Зокрема, це стосується навичок. Зазначається, що мовленнєві навички – це мовленнєві операції, які здійснюються несвідомо і слугують для самостійного вираження думок, намірів, переживань. Співацькі (вокальні) навички – це частково автоматизовані способи виконання дії, основою яких є вироблення і зміц-

нення умовно-рефлекторних зв'язків, утворення систем цих зв'язків, які дають можливість під час співу визволити свідомість для рішення більш складних завдань – зокрема, художніх [6].

Як відомо, до співацьких навичок відносяться: співацька установка, дихання, звукоутворення й звуковедення, співацька дикція та чистота інтонування.

Потреба більш детального порівняльного аналізу вказаних понять вимагає й вивчення обраної проблеми у музикознавчому аспекті. Сучасні дослідники порівнюють мовленнєву і співацьку діяльність, ґрунтуючись на працях відомих музикознавців (В.А. Васіна-Гроссман, Є. В. Назайкінський, Є. А. Ручевська та ін.), що, у свою чергу, базувалися на теорії Б.Асаф'єва про інтонаційну специфіку музичного мистецтва. Зазначається, що спільною рисою мовленнєвої та співацької діяльності є інтонація, тобто осмислене звучання людського голосу. Загальні характеристики мовленнєвої та музичної інтонації: звуковисотність, темп, метроритм, динаміка, цenzури, тембр. Найважливіший принцип мовленнєвої і вокальної артикуляції – принцип членороздільності. Загальними є також засоби досягнення цієї членороздільності: активність початкової фрази і відносна стабільність другої.

На думку В. Л. Живо́ва, мовленнєва артикуляція впливає на спів, тобто відбувається як би накладення мовленнєвої артикуляції на співацьке звуковедення. Інтонація свідчить про осмислене звучання, що певною мірою пов'язане і з емоційністю мовлення. Автор характеризує основні етапи роботи читача над літературним матеріалом: осмислення, вияв головної думки, трактування тексту, вияв емоційного ставлення до нього. На його думку, ці етапи аналогічні етапам роботи над музичним твором. Вивчення й осмислення законів логіки виразного мовлення, мистецтва декламації допоможе музикантам-педагогам і виконавцям у роботі над твором [4].

Отже, головна спільна риса співу й мовлення – це інтонація, тобто осмислене та емоційно насичене звучання.

Розглянемо дану проблему в методичному аспекті.

Є чимало статей, де висвітлюються питання мовленнєвого розвитку дітей (Г. Гунява, Л. Калмикова, І. Луценко, Т. Пироженко, І. Товкач).

У контексті нашого дослідження слід відзначити науково-методичні праці Л. Калмикової та В. Бадер.

На думку Л. Калмикової, для удосконалення мовленнєвої діяльності необхідно скоординувати рухи артикуляційного апарату під час мовлення з відповідними слуховими відчуттями. Для засвоєння способів виразного, спонтанного неусвідомленого мовлення (інтонації повідомлення, питання; модальних слів, синонімів, антонімів та ін.) слід, по-перше, дати змогу дитині почути, відчути, поспостерігати, як за допомогою мовлення людина оцінює дійсність, виражає свій духовний світ, емоції та почуття; по-друге, створити умови, щоб на доречно дібрані мовленнєві засоби виразності дитина сама відгукувалася емоціями, почуттями та вправлялася у вираженні власної оцінки дійсності. Якщо дитина засвоєє виразальні засоби мовлення, це стане інструментом розвитку її емоційної сфери [5].

В. Бадер звертає увагу на недооцінку розвитку інтонаційних умінь молодших школярів, у результаті чого мовлення більшості учнів стає одноманітним і невиразним. Вона радить насамперед ознайомити дітей з відомостями про усне мовлення, допомогти їм зрозуміти, що пауза, тон, темп, висота голосу, тембр – складові частини інтонації, які сприяють оформленню змісту висловлювання та його емоційних відтінків.

Автор пропонує таку послідовність роботи над інтонацією:

- спостереження за інтонаційно правильним читанням учителя;
- прослуховування того ж матеріалу, прочитаного кількома учнями;
- виправлення неправильної інтонації в чужому мовленні;
- вправлення в інтонаційно правильному читанні аналогічних прикладів [1].

Аналіз науково-методичної літератури показав, що питання навчання дітей співу розглядається деякими авторами (Ю. Б. Алієв, С. Н. Гладка, К. Малініна, А. Г. Менабені, Т. М. Овчинникова, Н. Д. Орлова, Ю. Є. Юцевич та ін.).

Нетрадиційний методичний підхід до розвитку голосу дітей (і дорослих) розробив В. В. Ємельянов. Цей підхід має насамперед психологічну й профілактичну спрямованість і заснований на критеріях доцільності, енергетичної економичності й акустичної ефективності роботи голосового апарату під час співу й мовлення. Концепція методичного підходу В. Ємельянова: усі прояви голосової активності людини розташовуються у трьох рівнях – домовленнєвому, мовленнєвому та співацькому. Співацький рівень заснований не на мовленнєвому, а на більш давньому домовленнєвому, на так званих „голосових сигналах домовленнєвої комунікації” (шип, сип, скрип, хрип, плач, рик, стогін, крик, сміх, писк, свист і т. п.). Рекомендовані автором вправи можуть застосовуватися як у комплексі, так і окремо. Вони допомагають розширити голосовий діапазон, підвищити інтенсивність звучання, удосконалити тембр голосу та артикуляцію [3].

Більш відомий в Україні методичний підхід до розвитку співацького голосу дітей, розроблений групою педагогів на чолі з Д. Є. Огородновим. Методика передбачає 6 видів художніх рухів: художнє тактування, робота за алгоритмом, ладо-вокальні жести, декламація з жестикуляцією, допоміжні рухи у процесі вокальної роботи над піснею, виразні рухи під час сприймання музики. Мовленнєві вправи використовуються як підготовчі до співу, а також як метод, що активізує емоційну виразність мовлення (зокрема, вимовлення слів-антонімів з відповідним темброво-інтонаційним забарвленням голосу) [7].

Аналіз літератури з питань навчання дітей співу засвідчує, що ідея зв'язку співу з мовленням знайшла найбільше втілення в методичних підходах В. В. Ємельянова та Д. Є. Огороднова. Головна відмінність цих методик полягає в тому, що Д. Є. Огороднов прагне до осмисленого проголошення дітьми словесного тексту (хоча робить це недостатньо переконливо), а В. В. Ємельянов не прагне ні до осмисленого, ані до емоційного проголошення, оскільки рекомендовані ним вправи абстрактні і спрямовані лише на розвиток голосових можливостей людини, а не на вдосконалення співацької діяльності (хоча Ємельянов має рацію в тому, що механізми голосоутворення в мовленні і співі різні).

Звідси – ще одне найважливіше розходження згаданих методичних підходів: В. Ємельянов не ставить мети естетичного виховання, в чому сам же й визнається. Д. Огороднов, хоча й не дуже переконливо, але все-таки орієнтується на спів як на діяльність, що має у своїй основі естетичні критерії (тобто елементарну виразність).

Виходячи з того, що урок музики має на меті естетичне виховання, а спів – діяльність художня, ми вважаємо недоцільним орієнтуватися на методичний підхід В. Ємельянова. Більш логічним і естетичним видається нам методичний підхід з використанням мовлен-

ня, подібний до огородновського, але модифікований у плані досягнення більшої усвідомленості та емоційної виразності мовленнєвих інтонацій.

З метою з'ясування рівнів співацького й мовленнєвого розвитку дітей та розробки методичного підходу, спрямованого на удосконалення їхнього співацького розвитку, у 3-х других класах однієї із загальноосвітніх шкіл м. Одеси було проведено експериментальну роботу. З метою діагностики співацького та мовленнєвого розвитку молодших школярів нами було виявлено 4 критерії: когнітивний, фонетичний, емоційний, оцінний. До кожного з цих критеріїв було визначено відповідні показники. Показники когнітивного критерію: знання елементарних правил співу (мовлення) та здатність упізнати пісню (вірш) за її уривком. Показники фонетичного критерію: правильна вимова всіх звуків під час співу (мовлення) й чітка дикція. Показники емоційного критерію: адекватне використання інтонаційних засобів виразності під час співу (мовлення) (темп, тембр, динаміка) та виразне виконання певної ролі при інсценуванні пісні (казки). Показники оцінного критерію: здатність оцінювати твір у цілому (пісню, вірш) і його художні образи та вміння оцінити спів (мовлення) ровесників.

На наш погляд, означені критерії та показники досить повно характеризують сутність головних ключових понять нашого дослідження. При цьому ми враховували 3 рівні: достатній, середній та низький.

Результати діагностики засвідчили, що більшість учнів знають правила співу (мовлення), але не завжди застосовують їх на практиці. Оцінити мовленнєву чи співацьку діяльність інших вдається їм краще, ніж дати самооцінку. Дітям легше упізнати твір яскравий, емоційно забарвлений – очевидно, він краще запам'ятовується. Якість співацької діяльності була гіршою, ніж мовленнєвою.

Розробляючи шляхи вдосконалення співацького розвитку молодших школярів, ми орієнтувалися насамперед на принцип випереджального навчання. Відомо, що тільки те навчання гарне, яке випереджає розвиток (Л. С. Виготський). Головним методом був ігровий як найефективніший у навчанні дітей молодшого шкільного віку.

Спочатку була проведена підготовча гра „Вгадай музичний образ”: учням пропонувалося послухати кілька музичних п'єс (з „Дитячого альбому” П. Чайковського), дивлячись при цьому на малюнки, і дібрати до музики найбільш придатні ілюстрації. Діти повинні були обґрунтувати свої думки, ми допомагали їм навідними запитаннями. Завдання сприяє розвитку музичної пам'яті, мислення, уяви. На наступному уроці доцільно провести гру „Музична вікторина”: запропонувати дітям послухати фрагменти знайомих творів і визначити їх назви.

Як показали спостереження, під час співу в учнів проявляються аналогічні вади, властиві їхньому мовленню: поверхове дихання та нечітке вимовлення звуків. Аби подолати ці вади варто використовувати дихальну гімнастику, а також спеціальні вправи: „Що вміє наш язик?” (кругові рухи язиком – перед і за зубами), „Вчимося чітко говорити” (різні рухи губами, беззвучне промовляння голосних). Аби діти краще зрозуміли, що спів потребує більшої енергії, ніж мовлення, розповіли їм казку „Як мовленнєві звуки стали співацькими” та проводили вправи на перетворення мовлення на спів (з допомогою „чарівної ліри”, якою „чарівник” торкався учня).

Голосовий діапазон учнів розширювали з допомогою поспівок, які проспівували, варіюючи темп, динаміку, виконавські штрихи. До співу цих і аналогічних поспівок переходимо не відразу ж після промовляння тексту; а через декламацію, що потребує більшої, ніж у мовленні, активності артикуляційного апарату. Пропонуємо також декламувати тексти пісень з музичних

казок, а потім співати. Вимовляти тексти слід осмислено, враховуючи характер кожного персонажа та емоційний підтекст кожної думки.

Для відпрацювання співацької дикції промовляємо скоромовки, поступово прискорюючи темп. Важливо, щоб і у швидкому темпі промовляння було не монотонним, а з правильною звуковисотністю, динамікою, тембром – тобто, інтонаційно виразним. Корисно також промовляти діалоги, поступово прискорюючи темп і добиваючись інтонаційної виразності. Коли діти освоють ці вправи в мовленнєвій діяльності, можна переходити до співацької діяльності (з допомогою ігрового методу „Чарівне перетворення”).

На попередньому етапі експериментальної роботи діти вгадували героїв симфонічної казки С. Прокоф'єва „Петрик і Вовк” за їх музичними темами. Тепер ми ускладнили завдання, активізуючи співацьку діяльність учнів: запропонували їм уявити собі, що твір „Петрик і Вовк” – це мюзикл, і дібрати виконавців головних ролей (у тому числі й естрадних співаків). Після виконання завдання „Озвучимо знайомих героїв” варто запропонувати дітям створити попури з кількох казок і дібрати виконавців серед однокласників. Після цього логічним буде інсценування створеного спектаклю (гра „Досвідчені актори”). Вказані завдання сприяють розвитку музичних та акторських здібностей учнів.

Задля посилення емоційної виразності виконання можна використати елементи методики В. Смелянова, а саме, деякі голосові сигнали до мовленнєвої комунікації (якщо вони підходять для втілення того чи іншого образу). Доцільно також використати елементи методики Д. Огороднова, супроводжуючи деякі репліки відповідною жестикуляцією. Це допомагає дітям глибше відчувати інтонаційну виразність мелодії (чи словесної фрази), що надає діяльності більшої осмисленості та емоційності.

Після спектаклю була проведена гра „Музичні критики”: учні, що не брали участі у спектаклі, висловлювали та аргументували свої судження щодо виконання різних ролей. Ми допомагали їм навідними питаннями, привертаючи увагу до втілення художніх образів та інтонаційної виразності мовлення та співу „акторів”. Після обговорення „критики” вирішують присвоїти виконавцям почесні звання за кількома номінаціями: „Кращий костюм”, „Краща дикція”, „Краща інтонація”, „Приз глядацьких симпатій”. У свою чергу, актори вручають грамоту „Кращий критик”. Вказаний метод сприяє формуванню вміння оцінювати виконання інших, висловлювати й аргументувати власну думку щодо цього, поважати думки однокласників.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна намітити кілька етапів у навчанні дітей співу: 1) підготовчий: виразну вимову слів, доповнене входженням у відповідні образи; 2) спеціальні вправи, засновані на переходах від мовлення до співу і навпаки; 3) виконання більш складних пісенних інтонацій з попередньою виразною декламацією. Доцільно використовувати такі методи: колективний взаємоаналіз мовленнєвої та співацької діяльності, що спонукає дітей вслуховуватись у звуки; оцінка художніх творів (пісні, вірша, казки), їхніх художніх образів; різноманітні ігрові методи. Корисно створювати такі ситуації, що спонукали б учнів до виразності мовленнєвих інтонацій, близьких до співацьких. Означені методи, особливо ігрові, сприяли активізації сприйняття, мислення, пам'яті, уяви, музичних здібностей, емоційної сфери молодших школярів, забезпечуючи їх повноцінний співацький розвиток.

Проведене дослідження дозволило нам підтвердити наше припущення, а саме: одним із шляхів удосконалення співацького розвитку молодших школярів може бути активізація їхнього мовленнєвого розвитку, якщо звертати особливу увагу на інтонаційну виразність мовлення. Здійснення вчителем музики вказаного

завдання – удосконалення співацького розвитку за допомогою активізації мовленнєвої діяльності дітей – сприятиме реалізації одного з найважливіших принципів теорії і методики музичного навчання, а саме, принципу єдності технічного й художнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадер В. Розвиток інтонаційних умінь першокласників // Початкова школа. – 1997. – № 2. – С. 9-14.

2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації // Дошкільне виховання. – 1999. – № 6. – С. 3-5.

3. Емельянов В.В. Фонопедические упражнения для стимуляции голосового аппарата, профилактики и устранения расстройств певческого голосообразова-

ния в процессе формирования певческих навыков / Метод. разработка. – Кировоград: обл. отделение муз. общества Украины, 1988.

4. Живов В. Л. Речь как прообраз музыкально-исполнительской выразительности // К 90-летию О. Апраксиной. Сб. науч.-методич. статей / Ред. Т. Нагорная. – М.: Прометей, 2002. – С. 51-69.

5. Калмикова Л. Функціонально-сміслові типи мовлення як психолінгвістична й методична проблема // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 10-13.

6. Менабени А. Г. Певческое голосообразование. – М.: Просвещение, 1989.

7. Огороднов Д., Панасюк И., Фоменкова Л. О методике комплексного музыкально-певческого воспитания детей // Музыка в школе. – 1989. – № 2. – С. 18-22.

Подано до редакції 21.01.05

РЕЗЮМЕ

Теоретические и методические аспекты проблемы певческого развития детей рассматриваются во взаимосвязи с их речевым развитием. Исходя из это-

го, проведена экспериментальная работа по диагностике уровней певческого и речевого развития детей, а также по апробации соответствующей методики.

SUMMARY

Theoretical and methodical aspects of development singing children's abilities are considered in interrelationship with their speech development. Due to this there was

conducted experimental work on diagnostics of singing and speaking levels of children, and on approving corresponding methods.